

K. ŠIRVYDO ŽODYNO „DICTIONARIUM TRIUM LINGUARUM“ LEKSINIAI DIALEKTIZMAI

K. PAKALKA

Senuosiuose lietuvių kalbos raštuose ryškiai atispindi įvairių vietinių dialektų elementai. Daug ryti aukštaičių tarmės fonetinių ir morfologinių elementų galima aptikti K. Širvydo „Punktose sakymu“ ir žodyne.

K. Širvydo raštuose ryti aukštaičių tarmių elementus salygojo autorius gimtoji tarmė, jo daugelio metų veikla ryti Lietuvos kultūriname centre – Vilniuje. Čia gyvendamas, jis dėstė akademijoje lietuvių kalbą, lietuviškai sakė bažnyčiose pamokslus, paraše „Punktus sakymu“ ir „Dictionarium trium linguarum“, kuris susilaukė penkių leidimų: I – 1629, II – 1631, III – 1642, IV – 1677, V – 1713.

K. Širvydo raštų tarminės ypatybės dar nėra tiksliai lokalizuotos. Šiuo klausimu yra keletas įvairių nuomonių.

E. Volteris K. Širvydo raštų tarminiu ypatybių mēgino ieškoti Vilniaus krašte, Švenčionių apylinkėse, kur išlaikytas senasis baltiškas ^a¹. Kai kas K. Širvydo raštų kalbą siejo su Ukmergės apylinkių tarmėmis. F. Špechtas teigė, kad neįmanoma visiškai tiksliai nustatyti, kuri ryti aukštaičių tarmė imta K. Širvydo raštų kalbos pagrindu, bet irgi buvo linkęs manyti, kad K. Širvydo gimtinė buvusi į rythus nuo linijos Ukmergė–Šešuolai–Kunigiškiai². Dėl K. Širvydo raštų tarmės lokalizavimo E. Frenkelis su E. Volterio, F. Špechto nuomone sutiko tik iš dalies. E. Frenkelis priėjo išvadą, kad K. Širvydo raštų tarmė visiškai nesutampa nei su Vilniaus krašto, nei su Ukmergės apylinkių tarmėmis. E. Frenkelio nuomone, K. Širvydas vengės lokalinio kolorito ir rašęs aukštaičių tarmės pagrindu aplyginta kalba (tam tikra ryti aukštaičių koinė)³.

J. Otremskis K. Širvydo gimtąją tarmę mēgino lokalizuoti į šiaurę nuo Vilniaus. Jis yra pabrėžęs, kad negalima pamiršti, jog K. Širvydo raštų tarmė jau nėra gryna. K. Širvydo raštų kalba esanti literatūrinė, sudaryta remiantis atitinkama tarme, kruopščiai parenkant jai leksiką ir rūpestingai tobulinant jos rašybą. Galimas daiktas, kad K. Širvydas atrinko daugelį fonetinių ir morfologinių ypatybių ir neįtraukė tam tikrų ypatybių, kurios jam atrodė per daug sritinės (tarminės). Vadinasi, dėl to dabar mums sunku tiksliai išspręsti jo gimtosios tarmės klausimą⁴.

¹ Zr. Э. Вольтер, К. Ширвид, kn.: Энциклопедический словарь, XXXIX A, С.-Петербург, изд. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, 1903, p. 590.

² Zr. F. Specht, Syrwids Leben und Schriften, kn.: Syrwids Punktay sakimu (Punkty Kazań), Göttingen, 1929, p. 47.

³ Zr. E. Fraenkel, Syrwids Punktay sakimu (Punkty Kazań), hrsg. von Franz Specht, (rec.), „Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung“, 58, p. 84—85.

⁴ Zr. J. Otrebski, Teksty litewskie, Warszawa, 1957, p. 75.

B. Larinas teigia, jog K. Širvydas rašės bendarautinės kalbos pagrindu. Tačiau ir B. Larinas neneigė K. Širvydo kalbos rytiškų elementų⁵.

Kad K. Širvydas neapsiribojo rytų aukštaičių tame, o rėmėsi visos lietuvių kalbos leksika, tai iš dalies liudija ir jo žodyno trečiojo leidimo pratartis, kurioje sakoma, jog žodynas turėtų būti jėzuitų akademijos auklėtiniam studijų vadovu, iš kurio jie galėtų imti „lotynų kalbos žodžius, patogiai versdami juos į savo šalies šnektas“ (ad vernaculae vestras dictiones)⁶. K. Širvydo žodynas buvo sudarytas literatūrinei kalbai ugdyti bei norminti⁷. Jame įvairiais sumetimais pateikta daug leksinių sinonimų, paimitų iš rytų aukštaičių šnekamosios kalbos. Juos šiame straipsnyje ir stengsimės panagrinėti.

Prie „Dictionarium trium linguarum“⁸ leksinių ir semantinių dialektizmu priskiriami tokie žodžiai, kuriuos, remiantis „Lietuvių kalbos žodyno“ I—V t. ir šio žodyno kartoteka, pagal jų geografinį paplitimą galima priskirti rytų aukštaičių (taip pat rytų ir pietų dzūkų) tarmėms. Žinoma, nuo K. Širvydo laikų kai kurių žodžių geografija galėjo pakisti ir, gal būt, tie pakitimai „Lietuvių kalbos žodyno“ išspausdintuose tomuose bei kartotekoje nepilnai atsispindi. Vis dėlto, remiantis gausia šių šaltinių medžiaga, galima bent provizoriškai kai kuriuos K. Širvydo žodyne vartojamus žodžius lokalizuoti, priskirti juos rytų aukštaičių tarmėms⁹.

Iš mūsų spėjamų SzDi dialektizmų, dabar išplitusių tik įvairose rytų aukštaičių ir dzūkų tarmių vietovėse, galima paminėti keliausdešimt, būtent:

*anas „jis“ D¹114, D³265: Ant, Rk, Lz, Zt, Pbs, Ds, Dgl; Aru, DK, BB, DP, VoL.
apilayda „aplaidžia, apleidimas“ D³269: Dglš; brš.*

*apipenay „kenksmingas valgis, nuodai“ D¹182, D³83: SP, DP, MP, T.
apiškutos „skutenos“ D³272: Dglš.*

apβwayta „švara, apkupė“ D³44: Pg.

atgaunu „atkeršiu“ D¹84: Pai, Sml; SP.

atwiromis „atvirai“ D³277: Grž; T.

bayfa „baimė, pasibaisėjimas“ D¹175, D³424: Ds, Dkk, Rod.

*drutas „storas“ D¹39, D³77: Pn, Žž, Č, Rk, Krsn, Grnk, Zr, Ds, Pnd, Krs; J, Jb,
Ba, NS, B, MPs.*

dienėle „aušra“ D¹29: Dglš.

dungtis „stogas, lubos“ D³135: Kp, Žb, Rk; GE, SG, MP.

*dwayliu „prie vienkinkio vežimo kinkau iš šalies kitą arklį, gretinu“ D¹11: Ds,
Šmn, Dgl, Vb, Pbs, Krs, Ant, Dbk, Kp, Mlt; T.*

dwinapusis „dvynas, vienas iš dvynų“ D³18: Dglš.

gardibe „gardumas, skanumas“ D³411: Pc, Sdk; Š, K.

*glaudelis „pribrändęs riešutas, kuris pats glaudosi iš taurelės“ D³500: Vs, Švn,
Dglš, Alv, Trgn, Nč.*

ieknos „kepenys“ D¹190, D³471: Ds, Sv, Kp, Šmn; (K), Š, LsB, rš.

⁵ Žr. B. A. Larin, Краткий исторический обзор литовской лексикографии, kn.: Лексикографический сборник, вып. II, Москва, 1957, p. 123.

⁶ Constantino Szirwid, Ad Studiosam Iuventutem, kn.: „Dictionarium trium linguarum“, Tertia editio, Vilnae, MDCXLII.

⁷ Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija /Feodalizmo epocha/, red. K. Korsakas ir J. Lebedys, Vilnius, 1957, p. 54.

⁸ K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ toliau žymėsime santrumpa SzDi.

⁹ SzDi pavyzdžiai cituojami originalo rašyba. Prie žodžių, vartojamų tik pirmajame K. Širvydo žodyno leidime, rašoma santrumpa D¹, trečiajame — D³, abiejuose — D¹, D³. Po SzDi pirmojo leidimo santrumpos skaičius žymi originalo lapą, po trečiojo — puslapį. Kitos pavartotos santrumpos, imtos iš „Lietuvių kalbos žodyno“ I—V t., žymi žodžių paplitimą šnekamojoje kalboje, senuosiuose raštuose ir naujojoje literatūroje.

Po cituojamo pavyzdžio pirmiausia rašomas santrumpas, rodančios žodžio paplitimą šnekamojoje kalboje, o po to santrumpas, rodančios žodžio vartojimą įvairiuose raštuose.

karštine „karštligė, šiltinė, drugys“ D³73: Kp, Ds, Trgn, Ktk, Alv, Ut, Drsk, Nč, Prng; (K), J, Š, BŽ, rš, J, Jabl., SP, Bt, Vaižg, OG.
kieltuwa „galvijas, gyvulys“ D³26: Vlk, Lb, Asv, Prl, Ad, Aps, Gdr, Zt, Trgn, Vrn, Dg, Rod, Trak, Brsl; NdŽ, BŽ, (K), M, PK, PS, SG II.
kliwas „klišas, kleivas“ D³124: Kp, Rk, Užp, Sdk, Pai, Ds, Krs; N, (K), J, Jabl., I.
krauþas „aukšta uola, skardis“ D³404: Lzd, Lš, Lp, Kb; LsB, N.
krušinis „obuolių vynas, gira“ D¹43, D³83: Sn, Žl, Krkn, Srv; R, C.
kuginis „tvartas, kūte“ D¹102: Alz, Kp, Dkk, Pnd, Pkp, Sl; BM, DP, J, Jabl., G.
laydau „melžiu“ D³48: Dv, Al, Vrn, Lz, Zr, Sv, Pls, Sld, Brsl, Eiš, Vj, Lkm, Drsk, Psn, Rod, Ml, Mt, Trgn, Tvr, Prng, Dglš.
lapauiu „išdykauju“ D¹27, D³371: Kp, Krk, Brž, Pai, Ds, Ob, Krs; DP, PS, KN, (K), N, J, Jabl.
tobas „upės vaga“ D³157: Lz; K, Bz.
tufitas „gabalas, kampus, luitas“ D³405: Mrc, Mrk, Dglš, Srj, Lz, Ktk, Ad, Tvr, Alv, Kp, Vb, An, Op, Jon, Trgn, Ūd, Lp, Pl, Rod, Lzd, Krs; N, Vl, Krv, J, Jabl, rš.
migu „spaudžiu“ D³36: Mlt, Ut, Švnč, Zr, Slk, Ds, Ob, Gg, Mžš, Sb, Mrk, Ad, Dv, Ml, Kp, Ktk, Sld, Lkm, Sdk, Plš, Gdr, PnmP; A. Gud.-Guz., J, N, Kos, Ba, Š, L.
miltiene „košė, senovinis valgis iš šutintų avižinių miltų“ D³99: Dglš, Aln, Rk, Dbk; VŽ, Vaižg, Ba, N, Sut, K.
muntus „patogus“ D³330: Ant, Vdš, Ktk, Slk, Ign, Švnč; Sut, K, Jzm, N, LsB.
pakirdu „pabundu“ D¹104, *pakirdžiu* „prikeliu“ D³347: Vaižg.
paklotuwe „matracas, paklodė“ D³166, D³484: Dkšt, Dglš, Rš; B, Sut, srš.
papauþkas „guzas, gumbas, spuogas“ D¹120, D³79: Šsn, Pns, Šn, Al, Ktk; Bg. Ks, LzP, J, B.
papietuves „vidudienis“ D³254: Sv, Dglš; Vaižg, Sut.
prametałas „riebalai“ D¹112, D³262: Sld, Žln, Vrn, Skdt, Vad, Slk, Rdm, Pns, Mrs, Švnč, Trgn, Ds, Lš, Lp, Stk, Krk, Al, Nmn, Mrk, Rš, Pun, Mrs, Zr, Vlk, Slk, Dglš, Lkm; Š.
putekblis „spuogas“ D³346: Ml, Ldk, Sdk, Ds, Dgl, Žmt, Kvr, Trgn, Ut, Kkl, Svn, Tvr; M, B, J, D, Pošk, Db.
ragutes „rogės“ D³397: Sdk, Sld, Ut, Užp, Dglš, Dkšt, Ds, Ob, Tvr, Slk, Trgn, Rš, Lz, Zt; N, Mit.
saulopuolis „saulėlydis“ D³314: Tvr, Rš.
stidenu „drebū“ D¹53: Ut, Pb, Sb, Jž, Km, Rk, Ds, Šmn, Kvr, Pg, Tj, Sdk, Dgl, Klt; Vaižg, K, N.
funki „nėščia“ D³23: Rš, Tvr, Slk; BB, BPs, MŽ, Mž, BŽ.
þakatu „runtau, skaldaū“ D³372: Rš, Ml.
þarwas „kraitis“ D³330: Al, Jnš, Nmj, Mrc, Vlk, Vrn, Dg, Smn, Rud, Vs.
tupawimas „nusilenkimas, sveikinimas“ D³455: Tvr.
unkfne „šešelis“ D¹14, *unkfna* D³34: Lš, Nč; Ba, KrvP, Db, PS.
wasaris „pietinis“ D¹192: Rš, Ds, Trgn, Vj, Pnd, Vb, Švnč, Krsk; Vaižg, Kos, Vr, Bs.
waywoiou „vaitoju, dejuoju“ D¹46: Dglš, Prng, Ds, Rmš, Lkm, Jž, Mlt, Tvr, Slk, Pšl, Grv, Klt, Užp, Ktk, Ad, Ant, Sdk, Vdš, Rm, Upt, Trgn, Ut, Slk, Jž, Km, Srv, Klv, Švnč, Ign, Dsn, Sug, Sdb, Pc, Ml, Krsk; Vol, Ev, J, Jd, Š, Ak, Jn, JD, Jabl, N.
witułas „karnū, šiaudū ryšelis“ D³129: Ssk, Tršk, Ds, Dsn, Ml, Prng, Ob, Rk, Trgn, Jž, Tvr; Gmž, Kos, Niem, N, K, J.
wokas „didelė pintinė dézē“ D¹152: Trs, Tj, Grv, Krns, Pg, Rk, Km, Jsv.
 Prie SzDi dialektizmu priskirtini ir kai kurie skoliniai, vartojami siauresniame rytu aukštaičių tarmių plote. Išsamus šio klausimo nušietimas reikalauja atskiro nagrinėjimo. Čia tenkinamės paminėjė vieną kitą tik rytu aukštaičių tarmėms būdingą skolini.
cetule „teta“ D³35: Tvr, Dglš.

karbiia „tokia pintinė su antvožu kam nors supilti“ D³70: Mrk, Krsn, Nč, Ūd, Lš, Dg, Al, Mrs, Kb, Vrn, Srj, Mrk; K. Būg, (K), J. *kiče* „sena trobelė, pirkelė, landynė“ D¹10, D³28: Ds, Kp; Sut, (K), M, J DP, Vok.

pune „tvartas“ D³29: Žmt, Ssk, Kkl, Grv, M. Valanč, Šš, Ldk, Ukm, Bgs, Gg. Glv, Žl, Krk, Jon, Gdr, Mlt, Šrv, Vb, Zr, Žsl, Št; S. Dauk, K, N.

starkus „gandras“ D³19: Kp, Skd, Slk, Ds, Dkk, An, Sb, Slm, Pn, Antš, Alks, Pnd, Jš; Baran, Š, K, N.

Kaip matome, visi pacituotieji dialektizmai yra užfiksuoti dažniausiai kelio-likoje ar keliose rytu aukštaičių ir dzūkų tarmių ploto vietose. Tik retais atvejais vienas kitas SzDi dialektizmas yra išplitęs už rytu aukštaičių tarmės ribų.

Didžioji dalis SzDi dialektizmų aptinkami ir aukštaičių, ir dzūkų tarmėse: *anas* „jis“, *bayfa*, *drutas* „storas“, *glaudelis*, *karbtine*, *kieluwa*, *krušinis*, *łaydau*, *łustas*, *migu*, *miltiene*, *muntus*, *papaužkas*, *papietuves*, *prametałas*, *pune*, *putekblis*, *ragutes*, *witulas*, *wokas* „didelė pintinė dėžė“.

Kiek mažiau dialektizmų, užrašytų vien rytu aukštaičių teritorijoje – *apβwayta*, *atwiromis*, *dungtiš*, *dwayliu*, *gardibe*, *ieknos*, *kiče*, *kliwas*, *łapauiu*, *sta kus*, *ſtidenu*; vien rytinį ir pietinių dzūkų teritorijoje – *apiłayda*, *apiškutos*, *cetule*, *dienė* „aušra“, *dwinapusis*, *karbiia*, *kraužas*, *paklotuwe*, *sautopuolis*, *funki* „nėščia“, *βakatu* „runtau, skaldau“, *βarwas* „kraitis“, *tupawimas*, *unkne*.

Iš visų pateiktų dialektizmų iki šiol sukauptoje „Lietuvių kalbos žodyno“ kartotekoje daugiausia užrašyta iš Dusetų, Daugėliškio, Tauragnų, Kupiškio, Tverečiaus, Rokiškio, Utenos, Sudeikių ir kitų apylinkių.

Siaurais SzDi dialektizmais pagal dabartinius duomenis galima laikyti šiuos žodžius: *apiłaydā*, *apiškutos*, *apβwayta*, *dienė*, *dwinapusis*, *paklotuwe*, *pakirdu*, *sautopuolis*, *tupawimas*, *βakatu*.

Charakteringa, kad dalis šiame skyriuje minėtų dialektizmų užfiksuoja iš Vilniaus krašto rytinį dzūkų tarmių, kurios, kalbininkų manymu, turi daug arčiaiskų savybių.

Iš pacituotų dialektizmų K. Širvydo „Punktuose sakymų“ (1629–1644) pasitaiko tik kai kurie, būtent: *apipenay*, *karbtine*, *łapauiu*.

Žymi dalis SzDi dialektizmų buvo vartojami įvairiais laikotarpiais pasirodžiusiuose rašytiniuose paminkluose, į kuriuos jie pateko arba tiesiog iš K. Širvydo žodyno, arba iš rytu aukštaičių tarmių. Žinodami, kad kai kurie leksikografai ir vertėjai K. Širvydo žodynu daug naudojos, turime pagrindo manyti, kad i jų darbus žemiau minimi dialektizmai pateko iš K. Širvydo žodyno. S. M. Slavočinskio „Giesmėse“ (1646) vartojamas tik vienas SzDi dialektizmas *kieluwa*; D. Poškos „Słownik języka litewskiego, polskiego i łacinskiego“ (1824) – *putekblis*; D. Sutkevičiaus „Słownik Litewsko-Żmudzko-Polski“ (1835) – *muntus*, *paklotuwe*, *papietuves*; F. Neselmano „Wörterbuch der Litauischen Sprache“ (1851) – *kliwas*, *kraužas*, *łapauiu*, *pune*, *starkus*, *ſtidenu*, *waywoiu*, *witulas*; A. Kosaževskio „Litvanaica czyli wiadomości o Litwie“ – *migu*, *wasaris*, *witulas*; F. Kuršaičio „Deutsch-littauisches Wörterbuch“ (1870–1874), „Littauisch-deutsches Wörterbuch“ (1883) – *ieknos*, *karbiia*, *kliwas*, *pune*, *starkus*, *ſtidenu*, *witulas*.

K. Širvydo žodyne vartotų dialektizmų yra ir kituose raštuose. Keletas SzDi dialektizmų yra M. Daukšos (*apipenay*, *kiče*, *kuginis*, *łapauiu*, *funki* „nėščia“), vienas kitas J. Bretkūno (*funki* „nėščia“), M. Petkevičiaus (*kieluwa*), J. Morkūno (*apipenay*) ir kitų autorų raštuose. I juos minėti dialektizmai galėjo patekti ir tiesiog iš šnekamosios kalbos. Kai kurie SzDi esantys dialektizmai pavartoti ir XX a. rašytoju rytiečių literatūriuose veikalose (pvz., J. Tumo-Vaižganto – *atwiromis*, *dwayliu*, *karbtine*, *miltiene*, *pakirdu*, *papietuves*, *ſtidenu*, *wasaris* „pietinis“) ir leksikografiniuose darbuose (M. Miežinio žodyne – *kieluva*, *putekblis*, J. Šlapelio – *ieknos*, *gardibe*, *migu*). Be abejo, tokios tarmybės buvo paimtos tiesiog iš pačių autorų gimtosios tarmės. Iš liaudies kalbos galėjo būti surinkti ir J. ir A. Juškų žodyne užtinkami SzDi dialektizmai (*drutas*, *karbtinė*, *papaužkas*, *putekblis*, *waiwoiu*, *karbiia*, *kiče*).

Sprendžiant iš „Lietuvių kalbos žodyno“ I–V t. ir jo kartotekos, jokiuose rašytiniuose paminkluose nerandame pavartotų šių SzDi dialektizmų: *apiskutos, apþwayta, bayfa, dienele, dwinapusis, ɬaydau, prieblindinis, sauþpuolis, þakatu*, „runtau, skalda“, *tupawimas*.

Iš SzDi žodžių, mūsų laikomų dialektizmais, „Dabartinės lietuvių kalbos žodyne“ (1954) randama apie dyvidešimt. Vieni jų pateikiami be jokių pažymų ir nuorodų, pvz.: *karštinė, lapauju, mygu, miltienė, prametalas, vasaris*, kiti su pažymomis ryt., dz., tarm., reiškiančiomis, kad žodis plačiau vartojamas tik rytiečių aukštaičių, dzūkų arba jo tarmę sunku nustatyti, pvz.: *dvailiju, laidau, klivas, pakirdu, stidenu, vaivoju, vytulas, vokas*.

SzDi dialektizmai rodo, kaip plačiai K. Širvydas, sudarinėdamas savo žodyną, panaudojo šnekamosios kalbos, vietinių dialekto leksiką.

Stengdamasis įtikti daugeliui skaitytojų, K. Širvydas kai kada dialektizmus pateikdavo kartu su kitais plačiau žinomais artimos reikšmės žodžiais, pvz.: *pabundu, pakirdu* D¹104; *muntus, patogus* D³330; *witułas, surunga* D¹129; *waytoiu, waywoiu* D¹46; *runtau, þakatu* D³372; *neścia, funki* D³23; *migu, spaudžiu, spaudau* D³36; *mel̄jiu, ɬaydau karwes* D³48; *aukþta uota, krauþas* D³404; *kuginis, namas* D¹102; *kliwas, kliþas* D¹124; *dienele, auþra* D¹29; *swiesiey, atwiromis, rayþkiew, ayþkiew* D³85; *apþwayta, apkupopa* D³44; *nuoday, apipenay* D¹182, D³447.

Kai kurie pacituotų dialektizmų sinonimai, kaip antai: *waytoiu, neścia, spaudžiu, mel̄jiu*, rytų aukštaičiams nebūdingi.

Retkarčiais tas pats dialektizmas skirtinguose SzDi leidimuose arba atskirose šių leidimų vietose pateikiamas ir be paralelinių atitikmenų, ir su paraleliniais atitikmenimis, pvz.: *ažutrinimas, prametalas* D¹112, D³262; *prametalas* D³365; *łapauiu* D¹19, D³371; *łapauiu, siaučiu* D¹27; *łapauiu, takstau, siaubiu* D³24; *gurbas* D¹11, D³233; *pune, gurbas* D³29; *drutas, storas* D³169; *drutas* D³77.

Iš mūsų pacituotų leksinių dialektizmų pavyzdžių matome, kad pasikartojančių dialektizmų pirmajame ir trečiajame leidime nedaug: *anas* D¹114, D³265; *apipenay* D¹182; D³447, *bayfa* D¹175, D³424; *gurbas* D¹11, D³233; *łapauiu* D¹19, D³371; *pakirdu* D¹104, *pakirdžiu* D³347; *papaufkai* D¹120, *papaufkas* D³79; *unkfne* D¹14, *unkfna* D³34.

Daugelis SzDi dialektizmų įsiliejo į literatūrinę kalbą, ir tik paplitimo ribos rodo jų rytišką kilmę.

Tarminų žodžių įvedimas į SzDi aiškintinas įvairiais motyvais: geru savo gimtosios tarmės mokėjimu, noru parodyti to meto lietuvių kalbos turtus ir prisdėti prie besiformuojančios literatūrinės kalbos ugdymo; pastangomis tiksliai ir stilingai išversti lenkų ir lotynų kalbų žodžius; nebuvinu nusistovėjusios literatūrinės kalbos ir kt.

K. Širvydo „Dictionarium trium linguarum“ panaudotieji dialektizmai rodo, kad žodyno autorius ir jo darbo tésegai svarbiu žodyno šaltiniu laikė liaudies šnekamąją kalbą.

ЛЕКСИЧЕСКИЕ ДИАЛЕКТИЗМЫ СЛОВАРЯ К. ШИРВИДАСА „DICTIONARIUM TRIUM LINGUARUM“

К. ПАКАЛКА

Резюме

В статье рассматриваются свыше пятидесяти наиболее характерных лексических диалектизмов, встречающихся в первом (1629) и в третьем (1642) изданиях „Dictionarium trium linguarum“. Отсутствие в литовской письменности XVII в. окончательно сложившегося литературного языка и глубокое знание разговорного языка (точнее диалектов восточных аукш-

тайтов) автором словаря явились основной предпосылкой для проникновения диалектизмов в „Dictionarium trium linguarum“.

Некоторые языковеды (Ф. Шпехт, Э. Френкель, Я. Отрембский), пытаясь точно установить диалект К. Ширвидаса по его трудам, пришли к выводу, что К. Ширвидас писал свои труды в какой-то степени выравненным (упорядоченным) языком и избегал узких, специфически местных лексических элементов. Значительную часть диалектизмов, разбираемых в данной статье, использовали литовские лексикографы XIX в. Д. Суткявичюс, Ф. Несельман, Ф. Куршайтис и другие, напр.: *ieknos* „печень“, *kliwas* „кривоногий“, *lapaiu* „балуюсь, шалю“, *muntus* „удобный“, *papietuwes* „полдень“, *starkus* „аист“, *ftidenu* „дрожу, трепещу“ и др.

Среди в статье приводимых слов сугубо диалектных сравнительно мало, напр.: *apilayda* „запущенность“, *dienele* „заря“, *dwinapusis* „один из близнецов“, *pakirdu* „пробуждаюсь, просыпаюсь“, *saulopuolis* „закат, заход солнца“, *bakalu* „колю, раскалываю“.

Стараясь угодить многим читателям, К. Ширвидас в литовской части словарной статьи иногда давал диалектизмы наряду с более известными, близкими по значению словами: *dienele*, *auþra* „заря“, *melžiu*, *laydau* „дою (корову)“, *muntus*, *patogus* „удобный“, *pabundu*, *pakirdu* „просыпаюсь, пробуждаюсь“.

Употребляемые К. Ширвидасом диалектизмы в „Dictionarium trium linguarum“ показывают, что автор, а также продолжатели его труда, очень важным источником для составления словаря считали разговорный язык.